BOSHLANG'ICH SINFLARDA FE'L SO'Z TURKUMINI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGATISH METODIKASI

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ ГЛАГОЛА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

METHODOLOGY OF TEACHING THE PART OF SPEECH "VERB" IN PRIMARY GRADES BASED ON INTERACTIVE METHODS

Ernazarova Laylo Abdusaitovna
SamDPI o'qituvchisi
FarDU mustaqil izlanuvchisi
Tadjiyeva Muxlisa Ozod qizi
SamDPI 5-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida fe'l so'z turkumini o'rgatishning nazariy asoslari va interfaol metodlar yordamida o'qitish metodikasi yoritilgan. Fe'lning lingvistik xususiyatlari, boshlang'ich ta'limdagi o'rni, ona tili darsliklaridagi topshiriqlarning tipologiyasi Blum taksonomiyasi asosida tahlil qilingan. Fe'lning ma'no turlari, zamonlari va shaxs-son shakllarini o'rgatish uchun "qiziqtirish – anglash – mustahkamlash – qo'llash" bosqichlaridan iborat interfaol dars modeli hamda mos metodlar tizimi taklif etilgan. Shuningdek, samaradorlikni bilim, faollik, hamkorlik va motivatsiya o'lchovlari bo'yicha baholash modeli keltirilgan.

Kalit so'zlar: fe'l, so'z turkumi, interfaol metodlar, boshlang'ich ta'lim, ona tili, zamon, tuslanish, samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы изучения глагола в начальных классах и методика его преподавания с использованием интерактивных методов. Лингвистические особенности глагола и типология заданий в учебниках родного языка проанализированы на основе таксономии Блума. Предложена модель интерактивного урока, включающая этапы «заинтересованность – осмысление – закрепление – применение», а также

система методов для изучения значений, времён и форм лица и числа глагола. Представлена модель оценки эффективности по четырём параметрам: знания, активность, сотрудничество, мотивация.

Ключевые слова: глагол, часть речи, интерактивные методы, начальное образование, родной язык, время, спряжение, эффективность.

Annotation. The article examines the theoretical foundations of teaching the verb in primary grades and a methodology based on interactive methods. The linguistic features of the verb and the typology of tasks in mother-tongue textbooks are analysed using Bloom's taxonomy. An interactive lesson model (engage – comprehend – consolidate – apply) and a system of methods for teaching verb meanings, tenses, and person-number forms are proposed, together with a four-dimensional model for assessing effectiveness: knowledge, activity, cooperation, and motivation.

Keywords: verb, part of speech, interactive methods, primary education, mother tongue, tense, conjugation, effectiveness.

Kirish

Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish va o'qitishning innovatsion metodlarini joriy etish mamlakatimiz ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [1; 2]. Boshlang'ich ta'lim butun uzluksiz ta'lim tizimining poydevori bo'lib, ona tili darslarida o'rganiladigan grammatik materiallar ichida fe'l so'z turkumi alohida o'rin tutadi. Fe'l gapning markaziy bo'lagi – kesimni ifodalaydi, nutqqa jonlilik beradi, o'quvchining imloviy va nutqiy savodxonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotda fe'l mavzusini o'rgatishda bir qator qiyinchiliklar uchraydi: o'quvchilar fe'lni otdan farqlashda, "nima qildi?", "nima qilyapti?", "nima qiladi?" so'roqlarini ajratishda, fe'lni shaxs va son bo'yicha tuslashda, bo'lishsizlik qo'shimchasini to'g'ri yozishda xatoga yo'l qo'yadilar. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri – grammatik tushunchalarning ko'pincha mexanik yodlash orqali o'zlashtirilishidir. Holbuki, 7–11 yoshdagi bolaning tafakkuri aniq-obrazli

xarakterga ega bo‘lib, mavhum tushunchalar uning uchun harakat, o‘yin va muloqot orqali tushunarli bo‘ladi [10].

Ushbu maqolaning maqsadi – fe’l so‘z turkumini boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlar asosida o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslarini ko‘rsatish va amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan metodlar hamda baholash tizimini taklif etishdir.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Fe’lning lingvistik tabiati, ma’no turlari va grammatik kategoriyalari o‘zbek tilshunosligida keng yoritilgan [3; 4]. Boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘qitish metodikasi masalalari K.Qosimova, S.Matchonov va boshqa metodist olimlar tomonidan ishlab chiqilgan [5; 6]. Interfaol ta’lim texnologiyalarining didaktik asoslari J.Yo‘ldoshev, S.Usmonov, R.Ishmuhamedov va boshqalar tadqiqotlarida bayon etilgan [7; 8]. Xorijiy pedagogikada L.S.Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” g‘oyasi, J.Piajening bola aqliy rivojlanishi bosqichlari haqidagi nazariyasi, shuningdek, faol va hamkorlikda o‘qitish konsepsiyalari muhim ahamiyatga ega [9; 10; 12; 13].

Tadqiqotda ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, davlat ta’lim standarti va ona tili darsliklaridagi fe’lga oid mavzu va topshiriqlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish, topshiriqlarni B.Blumning o‘quv maqsadlari taksonomiyasi bo‘yicha tasniflash [11], didaktik modellashtirish hamda baholash vositalarini loyihalash usullaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama

1. Fe’lning lingvistik xususiyatlari va boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni.

Fe’l – predmetning harakati yoki holatini bildirib, “nima qildi?”, “nima qilyapti?”, “nima qiladi?” kabi so‘roqlarga javob bo‘ladigan mustaqil so‘z turkumidir. Ma’nosiga ko‘ra harakat, holat, jarayon, his-tuyg‘u, nutq va tafakkur hamda tabiat hodisalarini bildiruvchi fe’llarga bo‘linadi. Fe’l nisbat, bo‘lishli-bo‘lishsizlik, mayl, zamon va shaxs-son kategoriyalariga ega [3; 4]. Boshlang‘ich sinflarda bu mazmun soddalashtirilgan holda: 2-sinfda fe’l tushunchasi va

so‘roqlari, 3-sinfda zamonlar, 4-sinfda tuslanish va fe’lning gapdagi vazifasi sifatida o‘rgatiladi (spiral tamoyili).

Fe’l mavzusi o‘quvchi nutqini boyitadi, mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi, imloviy savodxonlikni oshiradi va kesim, gap bo‘laklari kabi keyingi sintaktik mavzular uchun asos bo‘ladi. Eng ko‘p uchraydigan qiyinchiliklar: fe’lni otdan (yoz, qo‘y, ot, o‘t kabi shakldosh so‘zlar) farqlash, zamon so‘roqlarini aralashtirish, shaxs-son qo‘shimchalarini xato qo‘llash, bo‘lishsizlik qo‘shimchasini (-ma) fe’ldan ajratib yozish.

2. Darsliklardagi topshiriqlar tahlili.

Ona tili darsliklaridagi fe’lga oid topshiriqlar B.Blum taksonomiyasi bo‘yicha tahlil qilinganda quyidagi umumiy manzara aniqlandi (1-jadval). Qayd etish kerakki, tahlil topshiriq turlari va umumiy yondashuvga asoslangan bo‘lib, darslik nashrlariga qarab farq qilishi mumkin.

1-jadval. Fe’lga oid topshiriqlarning tipologiyasi

Topshiriq turi	Namunaviy ko‘rinishi	Blum darajasi	Uchrashi
Aniqlash	“Gapdan fe’llarni toping”	Eslash, tushunish	Juda ko‘p
To‘ldirish, o‘zgartirish	“Fe’lni o‘tgan zamonga o‘zgartiring”	Qo‘llash	Ko‘p
Tuslash	“Fe’lni shaxs va son bo‘yicha tuslang”	Qo‘llash	O‘rtacha
Guruhlash	“Fe’llarni zamon bo‘yicha jadvalga joylang”	Tahlil	O‘rtacha
Xatoni topish	“Gapdagi xatoni toping”	Tahlil, baholash	Kam
Ijodiy	“Fe’llardan foydalanib hikoya tuzing”	Yaratish	Kam

Ko‘rinib turibdiki, eslash, tushunish va qo‘llash darajasidagi topshiriqlar ustun, tahlil, baholash va yaratish darajasidagi hamda juftlik va guruh shaklidagi topshiriqlar nisbatan kam. Bu holat darslik materialini interfaol metodlar bilan boyitish zaruratini ko‘rsatadi.

3. Interfaol dars modeli.

Tadqiqot natijasida fe'l mavzusi uchun to‘rt bosqichli model ishlab chiqildi: **qiziqtirish** (5–7 daqiqa: pantomima, blits-so‘rov, “Bilaman – bilishni istayman – bilib oldim” jadvali), **anglash** (10–12 daqiqa: klaster, “Zamon lentasi”, Venn diagrammasi, “Zigzag”), **mustahkamlash** (12–15 daqiqa: “Tekshirib ko‘r”, “Men – sen – u” zanjiri, rolli o‘yin, “Fe'l konstruktori”) va **qo‘llash va refleksiya** (8–10 daqiqa: sinkveyn, “Ikki yulduz, bir tilak”, mini-loyiha). Model kichik yoshdagi o‘quvchi diqqatining qisqa muddatliligini hisobga olib, har 7–10 daqiqada faoliyat turini almashtirishni nazarda tutadi [7; 8].

4. Mazmun yo‘nalishlari bo‘yicha metodlar tizimi.

2-jadval. Fe'l mavzusini o‘rgatishda interfaol metodlar tizimi

Mazmun yo‘nalishi	Metodlar	Kutilgan natija
Ma'no va so‘roqlar	“Harakat – so‘z” (pantomima), “Rasm – so‘roq – so‘z”, klaster, “Fe'l detektivi”	Fe'l = harakat tushunchasi, so‘roq orqali aniqlash
Zamonlar	“Zamon lentasi”, “Kecha – bugun – ertaga”, “Zigzag”, Venn diagrammasi, “Fe'l poyezdi”	Zamon so‘roqlari va qo‘shimchalarini bog‘lash
Shaxs-son shakllari	“Men – sen – u” zanjiri, “Telefon suhbati”, “Fe'l konstruktori”, tuslash jadvali	Fe'lni to‘g‘ri tuslash
Bo‘lishsizlik va imlo	“Ha – yo‘q” kartochkalari, “Qarama-qarshi olam”, “Xatoni top”	Bo‘lishsiz shaklni to‘g‘ri yozish

Masalan, “Zamon lentasi” metodida doskadagi vaqt chizig‘i uch bo‘lakka (kecha, hozir, ertaga) ajratiladi va har biriga alohida rangdagi kartochkalar joylanadi. O‘quvchilar bitta fe'lni uch zamonda aytib (“o‘qidim – o‘qiyapman – o‘qiyman”), qo‘shimchalar qanday o‘zgarganini kuzatadi. Zamon bu yerda mavhum tushuncha emas, ko‘zga ko‘rinadigan va rang bilan bog‘langan tayanchga aylanadi. “Fe'l konstruktori” metodida esa o‘quvchilar o‘zak, zamon va shaxs qo‘shimchalari yozilgan kartochkalardan fe'l shaklini “yig‘adilar” (yoz + di + m = yozdim), bu esa

fe'lning morfemik tuzilishini anglashga yordam beradi. "Men – sen – u" zanjirida o'quvchilar to'p uzatib, bitta fe'lni barcha shaxslarda aytadilar, shaxs qo'shimchalari harakat va ritm bilan avtomatlashadi.

5. Mashq va topshiriqlar tizimi.

Mashqlar tizimi izchillik, murakkablashib borish, variativlik, interfaollik, hayotiylik va o'z-o'zini tekshirish tamoyillariga asoslanadi. U uch bosqichdan iborat: tayyorlov mashqlari (fe'lni tanish va aniqlash), o'zgartirish va qo'llash mashqlari (zamon va shaxs-son shakllarini yasash) hamda ijodiy mashqlar (matn tuzish, loyiha). 2-sinf uchun "Qaysi so'z ortiqcha?", "Sehrli sandiq"; 3-sinf uchun "Fe'l poyezdi", "Xatoni top", "Mening haftam"; 4-sinf uchun tuslash jadvali, "Telefon suhbati", "Mening kundaligim", "Fe'l lug'ati" mini-loyihasi kabi topshiriqlar ishlab chiqildi. Differensial yondashuv uchun topshiriqlar tayanch, o'rta va yuqori darajalarga ajratildi.

6. Samaradorlikni baholash modeli.

Interfaol metodlarning samaradorligi faqat test natijalari bilan emas, to'rt o'lchov bilan baholanishi taklif etiladi: **bilim** (fe'lni aniqlash, zamonni farqlash, tuslash, imlo) – yozma nazorat va test orqali; **faollik** – kuzatish varaqasi orqali; **hamkorlik** – guruh ishi rubrikasi orqali; **motivatsiya** – sodda so'rovnoma va emotikon shkalasi orqali. Diagnostika uch bosqichda (kirish, oraliq, yakuniy) o'tkaziladi, tajriba va nazorat guruhlari natijalari o'zlashtirish foizi, sifat ko'rsatkichi $S = (n4 + n5) / N \times 100\%$ va o'rtacha ball bo'yicha solishtiriladi. Qayd etish lozimki, mazkur model tajriba-sinov ishida qo'llash uchun ishlab chiqilgan va uning raqamli natijalari muayyan sinfda amaliy sinovdan so'ng aniqlanadi.

7. Pedagogik shartlar.

Interfaol metodlarning samarali bo'lishi uchun quyidagi shartlarga rioya qilish zarur: metodning mavzu maqsadiga mosligi; o'quvchilar yoshiga muvofiq soddalik; qoidalarni oldindan tushuntirish va namuna ko'rsatish; vaqtni nazorat qilish; barcha o'quvchilarni jalb etish; har bir metod yakunida o'rganilgan qoidani umumlashtirish. Ikki xatodan ehtiyot bo'lish kerak: metodni faqat tashqi shakl uchun formal qo'llash

va bir darsda 5–6 metodni jamlab o‘quvchilarni charchatish. Bir darsda 2–3 ta, mazmunan o‘zaro bog‘liq metodni qo‘llash maqbul hisoblanadi.

Xulosa

Tahlil jarayonlari shuni ko‘rsatadiki, fe’l so‘z turkumi o‘zining harakat, vaqt va shaxs bilan bog‘liq tabiati tufayli interfaol metodlar uchun qulay material hisoblanadi. Darsliklardagi topshiriqlarda quyi darajadagi (eslash, qo‘llash) topshiriqlarning ustunligi, yuqori darajadagi hamda hamkorlikka asoslangan topshiriqlarning kamligi interfaol yondashuv uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. Taklif etilgan to‘rt bosqichli dars modeli, mazmun yo‘nalishlari bo‘yicha metodlar tizimi, differensial mashqlar tizimi va to‘rt o‘lchovli baholash modeli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy tayanch bo‘la oladi. Kelgusi tadqiqotlarda metodikani pedagogik tajriba-sinov orqali sinab ko‘rish va boshqa so‘z turkumlariga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси тўғрисида”.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
4. R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
5. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
6. Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Bayoz, 2022.
7. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.

8. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. – Тошкент: Истеъдод, 2008.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика, 1991.
10. Piaget J., Inhelder B. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
11. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: David McKay, 1956.
12. Bonwell C.C., Eison J.A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. – Washington: ASHE-ERIC, 1991.
13. Slavin R.E. Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice. – Boston: Allyn & Bacon, 1995.